

KOSZTOLÁNYI ÁTVÁLTOZÁSAI

Pacsirta »a szegény kisgyermek« késői megtestesítője

Igen, azt a levelet, kivasalt mondataival, aligha olvastam el annak idején. S attól tartok, nemcsak én voltam így vele. Talán elkezdtem olvasni, de túl hosszúnak tartottam ahhoz, hogy végigbetűzzem minden mondatát. Pacsirta leveleire gondolok. Pedig fontos minden mondata, hiszen az is Kosztolányi tudósítása a vidékről, ahol elkallódott Jókai *A köszívű ember fiai* című regényének első kötete... Óhatatlanul az jut a figyelmes olvasó eszébe, hogy a könyv egyáltalán meg sem volt! Sem az első kötet, sem a második. Így lehet »félhiánnyal« ábrázolni a teljes hiányt! E gondolattal, azt hiszem, kissé előrefutottam, holott sok apró aranymorzsa akadt előbb is könyvben, amelyeket érdemes megcsillantani a fényben.

Tanulságos dolog újraolvasni a könyveket, különösen a jó műveket, az időálló munkákat. A tudatos újraolvasáskor ugyanis nem annyira az író szándékáról, stílusáról stb. tudunk meg többet, hanem magáról az íróról. Azt is mondhatnám, az álarc áttetszővé válik, s fölvilan valami az író vonásaiból, aki pedig mindent megtett azért, hogy elrejtőzzék. Ravaszul figurákat gyúr, sorokat teremt, mondatokat ad a szájakba, de azokat nem ő mondja, hanem a hősök. Így aztán a jól sikerült szemfényvesztés el is feledteti velünk önmagát, míg bölcs mosollyal ül a háttérben. Más dolog az ilyen tudatos újraolvasás! A másodsor olvasott művek már nem látszanak olyan tömörnek, mint első olvasáskor, amikor az írói-költői varázslatra rácsodálkozunk. Már átláthatunk az építmény résein, amelyet kikezdett az elmúlás. Ugyanakkor ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy »romlott« maga a mű. Csak azt, hogy a magunk tapasztalatai nyomán jobban rajtakaphatjuk az író, amint finoman felvázol egy arcot, mozdulatot vagy tájat. A felismert réseken át beleselkedhetünk a művész titkába, — ma ezt műhelynek szokás nevezni. De úgy gondolom, ennél is többről van szó. Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című regényének olvasása közben — bár élveztem a helyükön lévő jelzőket, a félmondatos megjegyzéseket — bizonyos fokig, akaratlanul is nyomoztam.

Kosztolányi már érett, tapasztalt férfi, neves író volt, amikor ezt a művét megírta. Mi készítette e munka megalkotására? Adódna a válasz, hogy a magyar vidéki életet akarta ábrázolni. Bármennyire is így van, a végső indíték mégsem ez volt. Elnagyoltan fogalmazva: mindez csak szükséges és szerkez elengedhetetlen keretnek kellett ahhoz, hogy újra felsírjanak benne *A szegény kisgyermek panasza*. Igen, átfordítva a könyv utolsó oldalát is, leginkább ez a hosszú vers kezdett éledni bennem. Hiába rejtette Pacsirta szánalmas, siratnivaló sorsába a magát az író, ez a belső fájás fordult ki a mondatokból. Rá gondoltam, a szegény kisgyermekre, s ránk, mindannyiunkra, akik már megérezve az elmúlás sejtelmes ízeit, igyekszünk elrejtőzni más arcába. Mert kik is azok a híres mulatók, a vidéki kisváros »párducai«?

*Pontos öregurak, kik messze estek
s most andalognak régi romokon*

Kik is azok az elnyűtt ruhájú és sorsú színészek? Felel erre is:

*Ez tréfás úr és macskabajsa szúrdos
és tarka, mint egy rút törökbazár.
Csupa illatszer, csat és gyűrű, szurtos
fülén virszinia és szalmaszál.*

Vagyis Sárszeg nemcsak egy kisváros a század elején, hanem a sorsok külvárosa is! Ahonnét: *»És int nekem az arckép és a múlt / és egy színész nő régi keszkenője.«*

Nyomozást említettem az előbb, bár kezdetben korántsem volt ez az olvasói tevékenység tudatos. Inkább arra voltam kíváncsi, hogy »változott-e az alatt a tizenöt-húsz év alatt a mű, ami eltelt első olvasása óta? A regény természetesen semmit se változott, annál inkább az olvasó! Lelkében maga is megközelítette Pacsirta hiábavalóságát, hiszen a Napbanéző vágyak bizony pártában maradtak. Sorsunkban egyre több a »pacsirtaság«. Mindezt az elfogyó lapok egyre jobban igazolták. Lázasan kezdtem felügyelni *A szegény kisgyermek panaszeit*, s egyre jobban tudtam egészen bizonyosan, hogy őszi homályba, kisvárosi sárba-porba-unalomba és tivornyába burkoltan, szétosztva több alakba, önmagát és sorsát írta meg Kosztolányi. Kiről sólnak e sorok, ha nem Pacsirtáról:

*Csöndes, komoly hajfűrtje a fején
szegényesen busong — fakulva s árván —*

Vagy a továbbiak:

*És néz. Szeliden, békült, tiszta szemmel.
Zokogni nem tud és nevetni nem mer.
De, hogyha nem lát a szobába senkit,
és elmotoz, vagy ó szekrényeket nyit,
siratja bús, koszorútlan fejét,*

S mit tesz Pacsirta, visszatérve a rokonoktól, amikor egyedül marad szobájában, újra és újra elsiratja vénlánysorsát: *»Mélyet sóhajtott, mint annyiszor, mindennap és behunyta a szemét. Azt érezte, vége, mindennek vége.«* Pedig csak egyetlen napnak volt vége. *»Feküdt az ágyon, még mindig hunyt szemmel, ezen a meddő, hideg leányágyon, melyen még nem történt semmi, csak aludt, betegeskedett, nyomta terhével, mint hulla a ravatalt.«* S íme, a versből, ahol a koszorútlan fej: *»mint holt leányé, a koporsópárnán..«* De idézhetném a város lakóinak leírását, a gyógyszerészt, az orvost, a színésznőket, valamennyiük apró figuráját már belegyúrta a verssorokba is! Csak ott még nem szólalnak meg, hiszen amikor azokat papírra vetette (1910), huszonöt éves volt Kosztolányi. S ha már a nyomozás a tényekhez fordul, érdemes átgondolni, hogy regényeiben hogyan fejlődnek lázadóvá a nőalakok?! Hiszen Édes Anna (megjelent 1926-ban)

másként, de mégiscsak Pacsirta-szerű emberi lény, már gyilkossá válik!... Az emberi lélek »törzsfejlődése« ez. Harminc év fölött már sűrűsödnek és keményednek a felismerések.

Talán szemérmetlen dolog ez a nyomozás, de most már keressük meg a végső »bizonyítékot«. Emlékezhetünk, hogy van a regénynek egy árnyaltabban rajzolt alakja: Ijas Miklós segédszerkesztő és költő. Láthatóan mellékszereplő, mégis a végére kiderül, hogy jó ismerőse még gyerekkorból (!) Pacsirta szüleinek. Nos, azon az eső utáni, szomorú őszi késő estén, ez az Ijas Miklós: *»... hogy észre ne vegyék, a pénztár likőrös üvegei mögé bújva figyelte őket, összevont szemöldökkel, elkomorodva, s még utánuk is hajolt, úgy nézte ezt a három embert, míg el nem tűntek a szeme elől. Legott kivette jegyzőkönyvét és álló helyében fölírt valamit, valami fontosat, amit soha, de sohasem szabad majd elfelejtenie.«* S következik a regényben, külön bekezdéssel, dőlt betűkkel ez a szöveg:

»Szegény Pacsirta szüleivel éjfél után megy. Széchenyi utca. Hordár.« Majd később, miután elolvette és hosszan bámulta a jegyzetét: *»... három nagy felkiáltójelet írt utána.«* Ez lett később a *Pacsirta* című regény, — s most írhatnánk mi is ide három felkiáltójelet. Ijas-Kosztolányi elbűjt, de véglegesen nem tudta elrejtteni magát. Születése után kilencven évvel Pacsirta sírásában is ott bugyborognak *A szegény kisgyermek panaszai*.

Pacsirta levelével kezdtem, amelyet a vidéki rokonoktól írt azon a különös — szüleinél mindent felkavaró — héten. Hiteles a vénlány tudósítása (hiteles elnagyoaltsága, mert Kosztolányi sem ismerte jobban a vidéket!), amelyről előzőleg már elmodja az író, hogy Pacsirta maga is mesterkéltté válik, amint levélben fogalmaz. Mondhatnánk, előre felmenti önmagát is! Ezzel együtt is a *Pacsirta* remeklés, már nemcsak a költő beszél korán — és jól — kifejlődött haláltudatáról, hanem azt is elosztva adja alakjai szájába, s ki-ki alkata, értelme, vérmérséklete szerint fogalmazza újra. Hősei más és más sorsuk ellenére maguk is »Pacsirták« (s magunk is azok vagyunk), ahogyan az marad az őszi, mélyebb felismerésekkel, fájdalmas borzongásokkal közeli rokon, Kosztolányi Dezső. Ha nem is huszonöt, de harmincéves korában már bizonyosan tudta, amit aztán így fogalmazott meg: *»... valami fontosat, amit soha, de sohasem szabad majd elfelejtenie.«* Mi az a »valami«? Semmi más, mint három éjfél utáni árnyék, cipeli reménytelen sorsát az őszi, csöpögős, kisvárosi utcában. Ezt még akkor sem szabad elfelejtenie, amikor költőként él a fővárosban, ahova anyyira vágott!

Nem is feledte el soha, mert képtelen volt rá. Ez a mélységes mélyben sötétlő tudat, sejtelem volt és maradt átváltozásainak gyönyörű titka.